

והיו ימיו מאה ועשרים שנה ?

פתיחה

שמו של הסבא קדישא רבי שלמה אליעזר אלפאנדארי זצ"ל מפורסם בכל תפוצות ישראל. טבעי הדבר שהספרדים הכירוהו והעריצוהו, להיותו אחיהם בשרם. אמנם גם חכמי מדינות אשכנז, ליטא והחסידיים, שחרו פניו והעריצו את שמו למכביר, הן מפאת זקנותו המופלגת והן מפני תורתו, חכמתו ועמידתו האיתנה בכל הנוגע לקיום הדת ללא פשרות.

שילוב נדיר זה, של זקנה ופרישות כה מופלגות, גרמו שיצמד אליו הכינוי 'הסבא קדישא' בה"א הידיעה.

בכל זאת, פרשת חייו של רב מופלא זה, לוטה בערפל ואין אתנו יודע פרטים רבים על ימי עלומיו.

כבר חלפו יותר משמונים שנה מאז נתבקש רש"א לישיבה של מעלה, ביום כב אייר תרצ. ועדיין לא נפתרה השאלה הישנה: באיזו שנה נולד רש"א? וכמה היו ימי שני חייו עלי אדמות?

ברור שהרב האריך ימים הרבה, אבל קשה לדעת כמה. השמועה התפשטה שמדובר באריכות ימים כשל משה והלל, ואף הליצו עליו את הכתוב בדברים לד ז: "בן מאה ועשרים שנה בנה בניהם ולא נס לחה."

וכבר בחייו ניסו גדולים חקרי לב לברר את שנת לידתו, ורש"א הסתיר הדבר. הוא אף גילה טעמו ונימוקו למה החשיב את שנת לידתו כסוד כמוס. וכפי שמסר רבי יוסף בבליקי אב"ד לספרדים בירושלים, דבריו הובאו ע"י ר"מ יונה, בקובץ בית הלל, גליון ט, ירושלים טבת תשסב, מדור תגובות, עמ' עה:

"שאלו ר' יוסף בבליקי להמהרש"א אלפנדרי: מדוע מקפיד כל כך כבודו להסתיר גילו ומספר שניו? וענה לו בבדיחותא, דאיתא בגמרא [?] שסוחר שעומד לפשוט את הרגל אל יראה את ספרי חשבונותיו לאחרים, והנה אני זקנתי ושבתי, ועומד אני לפשוט את הרגל ולסיים את עסקי כאן בעולם הזה, ומשום כך מסתיר אני את חשבונותי."

אנסה כאן בעזה"י ללקט נפזרים, עובדות ושמועות, עם מעט בקורת במקום הצורך, ואברר הדעות השונות הרווחות בנדון, ומאין מקור מוצאן. והבוחר יבחר ויקרב, אשר לחכו יערב.

בצל החתם סופר

ר' יחזקאל סלומון, מביא במאמרו 'החתם סופר ויחסו לחסידות – שיחות ואמרות מהחתם סופר זי"ע מתוך רשימות וזכרונות בכת"י', בתוך: בטאון עולם החסידות, גליון 60, תשרי תשס, עמ' 25-26:

"סיפר הגה"ק ר' שלמה אליעזר אלפאנדרי זצ"ל בעל המחבר שו"ת 'הסבא קדישא' שגר בסוף ימיו בירושלים, שבצעירותו נזדמן לו פעם אחת להיות ביום הכפורים בפרעשבורג אצל החתם סופר, ואחר יום הכפורים כשנפרד מן החתם סופר לנסוע לדרכו, בקשו החתם סופר שישאר גם לחג הסוכות, והוא לא רצה, ואמר לו החתם סופר כמתנבא אתם תשארו כאן בסוכות, והוא שהיה ספרדי לא הבין כראוי את דברי החתם סופר ונסע לדרכו. באמצע הדרך נתהווה לו איזו תקלה והוכרח לחזור לפרעשבורג לחוג את חג הסוכות,

והחתם סופר קראו לביתו להיות אורחו. וסיפר הגה"ק ר' שלמה אליעזר זי"ע בהתרגשות גדולה שכשבאו בליל יום טוב מבית הכנסת ונכנסו לסוכתו של החתם סופר אז זכה לראות בעיניו את האושפיזין. ואמר לו [למי?] שלא רק הוא ראה זאת רק כל הנוכחים שם זכו לראות בזכותו של החתם סופר.

"עוד סיפר הגה"ק מהרש"א אלפאנדרי, שלאחר הסעודה הכין לו החתם סופר מטה בתוך הסוכה אבל הוא לא עצם עין, רק התבונן בעבודת הקודש של החתם סופר, וראה שכל הלילה לא הניח החתם סופר את עצמו על מטה רק הסתובב בתוך הסוכה ופניו בוערות כלפידים מגודל ההשתוקקות לקיום מצות ארבע[ה] מינים, ותיכף כשהאיר היום קיים החתם סופר את המצוה בשמחה גדולה שאין לשער."

כאמור, ציין סופר המאמר שמקור הסיפור הוא בכתב יד, וחבל שלא גילה לנו כתב ידו של מי הוא, מפני שיש בו מן התימה, כפי שאבאר בסמוך.

אמנם הסיפור הראשון הנ"ל, מובא גם בספר תולדות הישיבה הרמה – פרעשבורג, בתוך: הגדה של פסח – פרעשבורג, ירושלים תשסד, עמ' 63:

"יש לציין מעשה מעניין שסיפר הגה"ק רבי שלמה אליעזר אלפאנדרי ז"ל מחבר ספר שו"ת 'הסבא קדישא', בעניין אושפיזין קדישין בחג הסוכות אצל רבינו:

"בצעירותו נזדמן לו פעם אחת להיות ביום הכפורים בפרעשבורג אצל החתם סופר. במוצאי יום הכפורים כאשר נכנס אל רבינו על מנת להפרד ולנסוע לדרכו בקשו החתם סופר שישאר גם לחג הסוכות, וסירב. אמר לו רבינו כמתנבא, שתשארו כאן בסוכות. הגרש"א אלפאנדרי לא הבין כראוי את דברי החתם סופר ונסע לדרכו. באמצע הדרך נתהוה לו איזה תקלה והוכרח לחזור לחוג את חג הסוכות בפרעשבורג אצל מרן החתם סופר. סיפר רבי שלמה אליעזר בהתרגשות רבה על זכותו לראות 'אושפיזין עילאין קדישין' שבאו לסוכתו של רבינו, והוסיף שלא רק הוא זכה לכך אלא כל הנוכחים באותה עת זכו לכך בזכותו של רבינו."

ושם הערה 89, נוסף:

"בסוף ימיו התגורר רש"א בירושלים, ויקירי ירושלים ששמעו מעשה נורא זה עמדו כמשתוממים. לאחר מספר ימים עלה בדעת אחד השומעים לחזור ולברר מהגרש"א אלפאנדרי מהו סדר כניסת האושפיזין, שהרי מצינו מחלוקת אם חשבינן את סדר האושפיזין כסדר הדורות, דהיינו אברהם יצחק יעקב יוסף משה אהרן ודוד, וכן הוא מנהג אשכנז, ויש שהביאו ראיה מלשון הזוהר הקדוש חלק א' בהשמטות דף רס"א ע"א, עיין שם. או דחשבינן ליה בסדר אברהם יצחק יעקב משה אהרן יוסף ודוד. אכן עד שהספיק הלה לברר עלה הגרש"א לישיבה של מעלה."

חבל ששניהם לא גילו מקור הדברים, מנין שאבו את הסיפורים, ומי הוא אחד השומעים הנ"ל מיקירי ירושלים, שאז היינו יודעים אם לקבל שמועות אלו. בינתים עליהם להביא ראיה לברר אמיתת דבריהם.

אלה הם דברי רבי אברהם שמואל בנימין סופר גאב"ד פרעשבורג בעל חשב סופר, בתיאור רשמי מסעו לארה"ק בימי עלומיו, נדפס בקובץ בית סופרים, כרך ב, חשון תשסו, עמ' נד:

"בקרתי את הסבא קדישא הרב אלפנדר פה עיר הקודש ירושלים, ומצאתי[ו] מוטל על ערשו וקבל אותי בסבר פנים יפות. הרב סיפר לי שיש תחת ידו את תשובות חתם סופר וגם עסק עמהם. וכאשר שאלו אותו מדוע מתעסק באחרונים, אמר: החתם סופר שאני, כי הוא היה אשר עמד בפרץ בהונגריה ולחם נגד הריפורם וכו', על כן חביבים לי דברי תורתו." בדבריו אין זכר לפגישת רש"א עם החתם סופר. דבר המטיל חשד גדול על שייכות כל-דהו ביניהם, כי פשוט שאם היה רש"א נפגש עם החתם סופר ורואה את ה'אושפיזין' בסוכתו – היה מספר זאת לנכד נכדו של החתם סופר שעה שנפגש אתו והשיחה עולה אודות חשיבותו של החתם סופר!

גם ר' יחיאל בויס כתב במכתב, שנדפס בקובץ **אוצרות הסופר**, כרך יד, לונדון **תשסד**, עמ' קמ, אות ו:

"לבי מפקפק טובא במהימנות העובדא שהסבא קדישא היה בצעירותו אצל החתם סופר, ואין לכך מקור ברור ונאמן, אף כי מצד סדר השנים אפשרי הדבר בדוחק. ושמעתי גם בשם אחד מגדולי הדור שליט"א שפקפק גם כן על כך מילתא, ודי למבין." וראה גם: **ארחות הסופר**, לונדון **תשע**, פרק ד, הערה כג, עמ' נב: "רבים העירו בזה דלפלא הוא שהגרש"א אלפנדר לא סיפר זאת לנכדי החתם סופר שביקרוהו כהגאון בעל חשב סופר וכדומה."

פשוט שכל הסיפורים אודות פגישתם של רש"א והחתם סופר, הם שטות מוחלטת. מכל מקום גם הרוצים להתעקש ולהתלות ב'מסורת' שכזו, אינם יכולים להוכיח מכאן שהיה רש"א קרוב לבן מאה ועשרים שנה במותו, כי החתם סופר נפטר (תשרי שנת תר) 'רק' תשעים שנה ומחצה לפני שנפטר רש"א (אייר שנת תרצ), ויתכן שנפגש עמו בהיותו בן 18, אם כן לא יגיעו ימיו אפילו ל110.

וכאן המקום לציין שישנם איזה מקורות הטוענים שרש"א התכתב עם החתם סופר ועם חותנו הגדול רעק"א, ועוד חזון בהמשך המאמר.

הספרו על החתם סופר

סיפור נוסף השייך לעניינינו, נמצא בספר **הליכות הסופר**, לונדון **תשעא**, פרק ג, הערה ד, עמ' לא:

"סיפר [רבי יצחק גראמאן] ששימש את הסבא קדישא הרב רבי שלמה אליעזר אלפאנדר זצ"ל, ושמע מפיו שכשהיה אברך בעירו איסטנבול נזדמן לידו הספר שו"ת חתם סופר על יורה דעה, והיה זה בשנת הסתלקותו של מרן לחיי העולם הבא, והיה הדבר בעיניו לתמיהה שגדול כזה היה בדורנו ולא ידעו ממנו, וקיבץ את בני עירו ועורר עליו הספר רב בהמון גדול."

מסיפור זה משמע שרש"א לא הכיר אישית את החתם סופר, ורק הכיר את גדולתו מתוך ספרו.

מכל מקום אם נאמין לסיפור זה, יש להביא ראיה חותכת שהיה לפחות בן מאה ועשר שנה, שכן בשנת תר, שנת פטירת החתם סופר, כבר היה אברך, ולא סתם אברך, רק מי שבכוחו לאסוף את בני העיר 'המון גדול' להספד על רב שלא שמעו עליו.

אבל גם סיפור זה נכשל באי-דיוק קטן, לפי ששׁו"ת חתם סופר ליו"ד לא נדפסו עד שנת תרא, אחרי עבור שנה תמימה מפטירת החתם סופר. האם נאמר על כך 'עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה'?

פעילותו בפרשת עלילת הדם בדמשק

ר' משה גאלדשטיין, בתיאור מסעו של בעל מנחת אלעזר ממונקאטש לארץ ישראל, מסעות ירושלים, מונקאטש תרצא, סדר יום ששי, אות ד, דף לט ע"א, כותב: "וכמדומני כי זה היה במשך עת ההוא אשר שמענו מפה קדשו של הסבא קדישא שהגיד לרבינו (תחת אחד השיחים מענין לענין) כי בשנת ת"ר בעת העלילת דם הידוע על היהודים בדמשק היה הוא (הסבא) אחד מן הלוחמים בתוקף ועוז מול הרשעים המעלילים בזה."

על סמך זה כתב הנ"ל, במאמר חיות אש המצורף למסעות ירושלים, אות א, דף עד ע"א: "בזמן עתיק יומין ושנים קדמוניות, היינו בערך שנות תק"ע-תקע"ה לאלף הששי... הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה... ראה והתקין צורת איש חי שיזריח בחיים חיותו קרוב לשני יובלות ומחצה בעולם הזה, דרך כוכב מיעק"ב, הוא רבינו שלמה אליעזר אלפאנדרי... ויותר בדיוק לא נודע תולדתו כי אם כנ"ל 'בערך', וכפי שמוזכר כבר לעיל במאמר סדר יום ששי אות ד' שהגיד בעצמו דבשנת ת"ר היה מראשי הלוחמים להצלת ישראל מהבלבול עלילת דם, ואם כן דעת לנכון נקל שהיה אז לכל הפחות קרוב לבן שלשים שנה שיהיה ראוי לאיש גבור חיל לעמוד בראש עם שרי צבאות ישראל בעיר הבירה דמשק והמדינה."

כאן (במאמר חיות אש) נהפך לאחד מראשי הלוחמים העומד בראש עם שרי צבאות ישראל, מי שהיה עד עתה (במסעות ירושלים) רק אחד מן הלוחמים... יתכן אפוא שגם השמועה הראשונה המובאת ב'סדר יום ששי' הנ"ל, מוגזמת ולו במעט, ואמר רק שעדיין זכור לו פרשת העלילה והיטב חרה לו אז צרת ישראל. ותו לא.

אלא שגם אחד מבאי ביתו של רש"א, הלא הוא רבי ישעיה אשר זעליג מרגליות, כתב ברשימותיו משנת תרצא, והועתק מכתב ידו ע"י נכדו ר' שמעון מרגליות בספרו אומ"ר בשבחין, ירושלים תשסג, עמ' נו:

"רבינו היה חי בערך מאה ועשרים שנה. נאמן עלינו יקר סהדותא מה שכתב לי השבוע כ"ק הגהצה"ק אדמו"ר רע"מ הרבי ממונקאטש שליט"א שהוא ז"ל היה להבל"ח ידידו יחידו בקטירא עילאה כידוע, שהוא ז"ל אמר לו בהיותו (פה) בשנה שעברה פה עיר הקודש, שבעת שהיתה בדמשק עלילת הדם על הרב אביר יעקב ענתבי ז"ל והוא היה אז בקושטא [=באמת?] בראש המתעסקים ומשתדלים בקושטא אצל הממשלה נגד העלילות לבטלם, וזו המעשה היתה בשנת ת"ר, ואין ספיקא לן שהיה אז וודאי כבן שלשים ואפשר מעט יותר."

לדבריו נולד רש"א לכל המאוחר בשנת תקע, ואולי קצת לפני כן. זאת אומרת שהיו ימיו יותר ממאה ועשרים שנה!

אבל אם לדין יש תשובה, שאין הכרע שהיה אז כבן שלשים או יותר, ויתכן שהיה אז עסקן צעיר ובעל השפעה. וכן מצאתי שהחליט ר' אהרן סורסקי, אורות ממזרח, בני-ברק תשלד, פרק ששי, עמ' קכד:

"עודנו אברך-משי צעיר לימים, כאחד מגמולי חלב ממש, אך כסתו מוטלת כבר בין גדולי עולם..."

ולא מצאתי מקור נוסף שיתן לרש"א יותר ממאה ועשרים שנה, פרט לרבי בן-ציון מוצפי שכתב כן מפי השמועה, דבריו יובאו להלן.

בן מאה ועשרים

דעת האומרים שהאריך ימים עד מאה ועשרים שנה, מתחזקת לכאורה ע"י דברי רבי דוד הכהן סקלי ראב"ד אוראן, הכותב בספרו קרית חנה דוד, חלק ב, ירושלים תרצו, סי' כד, דף פג ע"ג:

"חזי מאן גברא רבה דקאמר הכי, הוא הגאון הקדוש מופת הדור... רבינו, רבן של כל בני הגולה, גדול המחברים, כקש"ת רבינו שלמה אליעזר (המכונה מירקאדו בן חוה [=חנה]) אלפנדארי ז"ל זיע"א, אשר בסוף ימיו זכה לקבוע דירתו בירושלים תובב"א, ועלה לשמים בן מאה ועשרים שנה בתוככי ירושלים תו"ב (בכ"ב אייר תר"ץ תנצב"ה)."

יתכן אפוא ששמע את שמעו של רש"א ואת מעשה תקפו ופרשת גדולתו, וידע ממקור מוסמך שהיה בן מאה ועשרים שנה בפטירתו. אבל לאידך, להיותו כל ימיו בצפון אפריקה, במרוקו ואלג'יריה (לא בתורכיה, דמשק או ארץ ישראל; מקומות מושבותיו של רש"א), יתכן גם שלא ידע הרבה אודות רש"א, והסתמך על מה שמצא כתוב אודותיו במסעות ירושלים, וכמו שמסיים בסוף דבריו, שם: "ואם תרצה לדעת ממעלתו וקצות דרכיו, תעיין בספר מסעות ירושלים מאמר חיות א"ש."

ריא"ז מרגליות הנ"ל, כותב בספרו עמודי ארזים, ירושלים תרצב, עמוד ז, אות ג, דף נג ע"ב:

"ונח נפשיה דרבי זקן ושבע ימים בשיבה טובה בערך מאה ועשרים שנה."

ואף בנו הנקרא על שם רש"א, הוא ר' שלמה אליעזר מרגליות, כותב ב'תולדות רבינו' שבראש שו"ת הסבא קדישא, מהדורת ירושלים תשנ, חלק ראשון, עמ' מא:

"בן מאה ועשרים שנה היה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה..."

לדידיה אין ספק בדבר, ואינו כותב בערך מאה ועשרים, אבל ידע לקבוע: בן מאה ועשרים שנה. לא פחות ולא יותר. ואולי מליצת הכתוב 'בן מאה ועשרים...' הנאמר אצל משה רבינו, בה השתמש, לא הרשתה לו להוסיף מלת בערך.

מדאיירינן בריא"ז, יצויין לדבריו בספרו דעת הקדושה, מהדורת ירושלים תשל, סי' ד, עמ' קיד, שם כותב בהערה:

"הראיתי הדברים הללו להאי סבא קדישא, קטא מטורא דסיני, מו"ר כקש"ת מהרש"א אליפאנדרי זצוק"ל (דמקושטא קאי), נענע בראש קדשו ואמר: הן הן, לא אוכל לתאר לך גודל צניעות הנשים אשר אני זוכר שהיה שם בסטאמבול לפני שמונים-תשעים שנה, עכ"ד."

אלא שמזה אין להוכיח כלום לענין גילו, שכן גם אם היה בן תשעים וחמש היה יכול לזכור מה שהיה לפני שמונים-תשעים שנה.

הרב ישראל פרידמאן, כותב בספר יוסף תהלות, שבתוך ספר מעדני יוסף, ירושלים תשסד, פרק א, עמ' רטו-רטז, אודות ר' יוסף היילפרין ממנשסתר: "בשנת תרפ"ח ביקר בתורכיה, מצרים וארץ ישראל, ובביקורו זה היתה לו הזכיה הגדולה לראות בירושלים את המקובל האלוקי החכם רבי שלמה אליעזר אלפנדרי זי"ע, שכבר הגיע אז כמעט לשנתו ה-120." הוא כותב שבשנת תרפ"ח היה רש"א כמעט בן 120 שנה, ע"פ הידיעה שבשנת תרצ"ה היה בן 120.

חידת "מו"מ"

במכתב 'על דבר החנוך...' מאת רש"א, שנדפס בסוף ספר מגיד תעלומה, מהדורת ירושלים תשכ"ז, כתוב לאמר: "זאת מאתי באתי אל האר"ש להגיד כי ישר כי מזה זמן רב בהיותי בארץ מולדתי קושטא קאי כמו מ' (מו"מ) מעשרים ומאה שנה שהייתי מרביץ תורה בישראל, זכרתי ימים מקדם, מנהגם של ישראל תורה בסדר והנהגת תלמודי תורה..." משפט תמוה זה יש מי שמפרש כך: רש"א כתב מכתב זה בהיותו בן מאה ועשרים שנה. והתכוון לומר ששילש את שנותיו, שליש [ארבעים שנה] שימש כרב בקושטא, שליש [ארבעים שנה] בדמשק, ועשרים שנות צעירותו ועשרים שנות שבתו בארץ הקודש. הרי שלש שלישיית של ארבעים ארבעים. סך הכל מאה ועשרים. וזהו מה שכתב: בארץ מולדתי קושטא קאי, כמו מ' מ' ומ' מעשרים ומאה.

כן כתב לפרש ר' יוסף היילפרין ממנשסתר בספרו מעדני יוסף, ירושלים תשסד, עמ' עח-עט:

"בסוף ספר מגיד תעלומה מהרה"ק הבני יששכר נדפס מכתב מאת הסבא קדישא מהר"ש אלפאנדרי זצ"ל על דבר החנוך של ילדי ישראל. המכתב מתחיל בזה הלשון: ... ומה שכתב קושטא קאי כמו מ' (מו"מ), נראה שהסוגריים עשה המדפיס, ואין צריך לזה. ונראה לי שכיוון אל מה שאמרו במסכת ראש השנה (לא:) שכל שנותיו של ר' יוחנן בן זכאי מאה ועשרים שנה, מ' שנה עסק בפרקמטיא, מ' שנה למד, מ' שנה לימד... כנראה מכתב זה כתב סמוך לפטירתו."

כדי לחזק דבריו הוא מוסיף להעיד מה שבעצמו שמע מפי רש"א: "כשהייתי אצל הסבא קדישא בבית קדשו בירושלים בימי הספירה שנת תרפ"ח, אמר לי: ארבעים שנה [הייתי] רב בקושטא, ארבעים שנה הייתי רב בארם צובה, ומשם לצפת, ובתחלת המלחמה לירושלים."

אלא שכמה קשיים בדבר:

א. ה'פשט' הנ"ל בדברי רש"א אינו מתיישב על הלב, ונראה שיש איזה גמגום בנוסח המכתב.

ב. עדותו שרש"א שימש כרב בארם צובא למשך ארבעים שנה, לא מתאשרת ממקורות אחרים, ויש אומרים שימי שבתו בדמשק ארכו כארבע-חמש שנים בלבד, תרנט-תרסג, ומימיו לא שימש כרב בארם צובא.

ויותר יש לתמוה על שאותו מכתב עצמו שכתב רש"א חזר ונדפס בתוך שו"ת הסבא קדישא, ירושלים תשלג, חלק א, יו"ד סי' כ, עמ' נג, ובשינוי לשון: "זאת מאתי באתי אל האר"ש להגיד כי ישר כי מזה זמן רב בהיותי בארץ מולדתי קושטא קאי כמו מ' שנה מעלה ומטה שהייתי מרביץ תורה בישראל..." במקום כמו מ' (מו"מ) מעשרים ומאה שנה שבנוסח ראשון, נדפס כאן כמו מ' שנה מעלה ומטה, ואילו המלים 'מעשרים ומאה' נשמטו כליל!

אכן בא הרב הבקי ר' יעקב חיים סופר ראש ישיבת כף החיים, והעיר על דברי ר' יוסף היילפרין, במאמר 'על ספרים סופרים', הנדפס בקובץ מקבציאל, גליון לד, ירושלים ניסן תשסח, אות ז, עמ' תקל-תקלא, ומתוך דבריו נעמוד על פשר שינוי הנוסח: "אכן צדקו דבריו שהסוגריים עשה המדפיס, אבל גם כאן לא ירד לדעת מהרש"א אלפנדרי ז"ל, ומה שכתוב 'מו"מ' הוא ראשי תיבות 'מעלה ומטה', שפירושו לערך בלשון ושפת חכמי ספרד, וכאן הכוונה כמו ארבעים שנה מעלה ומטה היינו לערך ארבעים שנה, וזה ברור..."

"וכזאת תמצא הרבה בדברי מהרש"א אלפנדרי ז"ל שמשתמש בלשון 'מעלה ומטה' והכוונה לערך..." "ובני אשכנז שאינם רגילים ויודעים שפת חכמי ספרד ניבם ושיחם ושימוש לשונם לא ידעו זאת..."

"והמדפיס ז"ל שם בספר מגיד תעלומה, שאז לא ידע מהו ראשי תיבות 'מו"מ' בלשון מהרש"א אלפנדרי פתר 'מעשרים ומאה שנה', וזה אינו כלל כנ"ל. וזכורני שלפני רבות בשנים קרוב לשלשים וחמש שנה מעלה מטה העירותי כן לרשא"ם [=לר' שלמה אליעזר מרגליות] ז"ל, ואכן בשו"ת הסבא קדישא ח"א יו"ד (סימן כ' דנ"ג ע"א) ששם חזרה ונדפסה תשובת מהרש"א אלפנדרי ז"ל הנ"ל, הדברים מתוקנים וכבר הדפיס כהוגן: כמו מ' שנה מעלה ומטה, עיין שם.

"ומה שכתב הרה"ג הנ"ל שהסבא קדישא מהרש"א אלפנדרי ז"ל אמר לו שהיה רב בארם צובא ארבעים שנה, פורתא לא דק ד'ארם צובא' הכוונה לעיר התורה חלב היא אלפו, אבל מהרש"א אלפנדרי ז"ל מעולם לא שימש כרב בארם צובא חלב, וודאי הוא אמר לו ששימש כרב בדמשק, וזה ברור. ומה שאמר שהיה רב שם ארבעים שנה, צריך ביאור."

וכסניף לדברי רב היח"ס, לבטל את דברי ר"י היילפרין, יש להוסיף, שלא כפי שדימה ר"ה ש"כנראה מכתב זה כתב סמוך לפטירתו – בהיותו בן מאה ועשרים שנה, מתברר שמכתב זה נכתב לפחות עשר שנים לפני פטירתו.

המכתב נדפס כבר בשנת תרפ, בספר-קובץ דרכה של תורה, שיצא לאור בירושלים, עמ' עג, על שם 'קריאה מאת הגאון ס"ק מהרש"א אליפנדרי', ופותחת כך:

"זאת מאתי באתי אל האר"ש להגיד כי ישר כי מזה זמן רב בהיותי בארץ מולדתי קושטא קאי כמו מ' מעשרים ומאה שנה שהייתי מרביץ תורה בישראל, זכרתי ימים מקדם, מנהגם של ישראל תורה בסדר והנהגת תלמודי תורה..."

הרי שאין לתמוה על רשא"ם הנ"ל, שהדפיס את הנוסח המשונה בסוף ספר מגיד תעלומה, שכן נוסח זה כבר בא בדפוס בשנת תרפ, אחת עשרה שנה לפני שנולד רשא"ם בשנת תרצא, והוא הוסיף רק את המוסגר 'מו"מ'.

אלא שאינני יודע אם הנוסח המתוקן הוא על פי כתב היד המקורי, או שהסתמך על סברת רב היח"ס.

ונשאר להעיר על המודפס בראש התשובה שבשו"ת הסבא קדישא: האגרת נתפרסמה בירחון תורני בירושלים בשנת תרפא.

נראה שהתכוון לספר דרכה של תורה הנ"ל, שאיננו ירחון ולא נדפס בשנת תרפא, רק בשנת תרפ.

בן מאה ושש עשרה

מפי השמועה קיבלתי אני הכותב, בחודש אדר ראשון תשסח, מפי ר' יעקב צבי אייזנבאך הי"ו מירושלים, ששמע מהישיש ר' ? הכהן דוויק, נכד לר' חיים שאול הכהן דוויק, שהתפלל עשרות שנים בבית הכנסת מאטאלון – בית מדרשו של רש"א לשעבר – ברחוב אלפאנדארי בירושלים:

"זכור לי מלפני שנים רבות, קרוב לפטירת רבי שלמה אליעזר, שבשעה שביקר בעל מנחת אלעזר ממונקאטש אצל רבי שלמה אליעזר, שאלו הסבא: כמה ימי שני חייכם? אמר לו בהלצה: 'בן נח' [=58], נענה הסבא קדישא ואמר: 'אני בן נח נח' [=116]..."

חציו הראשון של הסיפור, מה שאמר הרב ממונקאטש שהוא 'בן נח', מתאים עם המציאות, שכן הוא נולד בשנת תרלב, ונפגש עם רש"א בשנת תרצ. אבל אין בזה די להוכיח שגם חציו השני אמת.

עיקר הקושי בקבלת סיפור זה הוא: מפני מה לא הביא ר' משה גאלדשטיין שמועה זו בספרו מסעות ירושלים (בו ניסה להביא כל מה שדיבר רש"א עם בעל מנחת אלעזר, ובו ניסה לעמוד על גילו של רש"א)?

יצויין שבעל מנחת אלעזר ממונקאטש עצמו כתב במכתב משנת תרצא, ונדפס ע"י ר' בעריש וויינבערגער בספר אגרות שפירין, ברוקלין נוא יארק תשמג, מכתב רפה, עמ' תטז:

"בשבוע זו בשבת קודש הוא יומא דהלולא (הראשונה) יום פטירת האדם הגדול בענקים הסבא קדישא... מהרש"א אלפנדרי זצלה"ה וזי"ע... אשר הגיעו ימי זקנתו לתחלת המאה השניה ולא כהתה עינו ולא נס לחו ולא מוחו ולא ידיו וכחו, אשר כזאת לא ראינו ולא שמענו עד למעלה בזמן האמוראים והתנאים הקדושים זי"ע..."

סתם ולא פירש כוונתו בכותבו 'תחלת המאה השניה', כנראה מפני שלא היה ברור לו בן כמה היה. מדבריו משמע שהיה מעט יותר מבן מאה, ועל כל פנים מתברר שלא שמע מפי רש"א ששני חייו הן 116. ואילו שמע כן מפיו מסתבר שהיה כותב שהיה קרוב לבן 120 וכדומה.

מקור נוסף למספר 116 בקשר לאריכות ימיו של רש"א, נמצא אצל ר' ישראל שורין רב דקהלת מגן אברהם באפרת. אבל הוא כנראה לא ידע לקבוע בוודאות אם רש"א חי 115 שנה או 116, לכן כתב בספרו **מורי האמה**, ספר ששי, ירושלים **תשנה**, עמ' 55: "ויצאה נפשו בקדשה ובטהרה והוא בן מאה וחמש עשרה שנה." שוב בעמ' 145 הוא כותב: "רבי שלמה אלעזר [!] אלפנדרי הגאון הספרדי הישיש, שחי 116 שנה..."

בן מאה ושבע עשרה

יש שקבעו מספרים שונים נוספים בנוגע לגילו, כנראה ע"פ שמועות בלתי מבוססות כל הצורך, ביניהם מצאנו לכמה מחברים שהחליטו שימי חייו היו **מאה ושבע עשרה שנים**:

המקור הראשון לכך, ראיתי ואילו בדואר היום, כו תמוז תרצ, עמ' ב, שם החליט הכותב שרש"א היה בן 117.

ר' יוסף בוקסבוים כתב ב'פתח דבר', לספר **מערכות דברי אמת**, ירושלים תשלז, עמ' 8: "נולד בקושטא בשנת תקע"ג, ונפטר בירושלים בשנת תר"צ."

גם ר' יוסף תאשור כותב במאמרו 'מערכות דברי אמת', בתוך: קובץ **מוריה**, גליון מה (פג-פד), ירושלים אדר ראשון **תשלח**, עמ' עח: "גדול חכמי דורו היה הסבא קדישא, אשר נולד בקושטא בשנת תקע"ג ונפטר בירושלים בשנת תר"צ."

גם כותב ה'תולדות' ברבעון **אור המזרח**, גליון כז, נוא יארק **תשלט**, מערכת הספרים עמ' 77, החליט: "ישיש מופלג היה ונפטר בגיל 117."

ר' יצחק אפרים אבא שאול, כותב בספרו **שמחה לאיש**, ירושלים חש"ד, הקדמה, עמ' ז: "חי מאה ושבע עשרה שנה והתכתב בצעירותו עם הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל."

רבי בן-ציון מוצפי ראש ישיבת בני ציון, כותב במאמרו 'קניני התורה', בתוך: קובץ **אורייתא**, חלק שני, ירושלים **תשנג**, עמ' קמח: "וכדבר הזה מספרים על הגאון המפורסם רבנו שלמה אליעזר אלפנדרי זצ"ל שהיה גאון וחרף ובקי עצום וחי קי"ז שנה, ויש אומרים קכ"ב שנה, והיה אומר לשמשו בעת זקנתו הבא לי ספר פלוני, לפני תשעים שנה למדתי בו, ובסימן פלוני דן כך וכך."

כולם מסכימים לדעה אחת, ואולי הושפעו אחד מהשני. ואגב הרווחנו הידיעה שרש"א התכתב עם רבי עקיבא איגר, עליה נדון בפרק הבא.

גם בספר **אחרון הגאונים בתוניסיה**, מהדורת בני-ברק **תשנז**, מבוא הספר, כתוב לאמר:

"והאריך ימים קרוב ל-118 שנה, ועד יומו האחרון לא עזבהו שכלו ותלילות דעתו להפליא. ישנן תשובות ארוכות שכתב אותם בגיל למעלה מק"י שנים..."

נראה שבכותבה 'תשובות ארוכות שכתב אותם בגיל למעלה מק"י שנים', התכוונה הסופרת-העורכת – שעיסוקה בחכמי תוניסיה – לתשובתו הארוכה של רש"א, אותה כתב בשנת תרפה, ונדפסה בקובץ תשובותיו של רבי משה חדאד מעיר נאבל בתוניסיה, 'שו"ת קמח סלת', בתוך ספר מגנזי חכמי תונס, בני-ברק תשמה, סי' ב, עמ' רצא-שג.

שם, עמ' רצא, ישנה הערת שוליים מאת ר' מאיר מאזוז (נאמ"ן ס"ט), בה הוא כותב:

"לפי הנודע היה הגאון ז"ל אז בן מאה ועשר שנים בערך, ונפטר בשיבה טובה זקן ושבע ימים כבן קט"ו שנה ביום ג' כ"ב באייר התר"ץ."

על סמך זה כתבה הסופרת בספרה 'אחרון הגאונים בתוניסיה' שעדיין כתב רש"א תשובות ארוכות בהיותו מעל למאה ועשר שנה.

אגב, ראוי להודיע שתחילת תשובתו הארוכה של רש"א, אינה ממנו, רק מהסופר שלו ר' דוד חי אדרעי, כפי שהוער בספר זכרון ויען שמואל, חלק ששי, בני-ברק תשסג, עמ' יא בהערה.

עוד ממה שכתב ר"מ מאזוז הנ"ל בענין שנות חיי רש"א, ראה להלן.

התכתבות עם רעק"א וחתם סופר

ר' נחום בצלאל, מהדיר ספר אהליך יעקב, בני-ברק תשמט, כותב בראש הספר, ב'קיום לדמותו של רבינו יעקב מוצפי צוק"ל, עמ' יב:

"כמו כן סיפר [רבי יעקב מוצפי] שזכה לראות את פניו של הסבא קדישא רבי אלעזר [!] אלפנדרי, שהאריך ימים עד גיל 114... מסופר כי כבר בצעירותו, בהיותו בערך כבן 20, התכתב להלכה הגר"א אלפנדרי זצ"ל עם גאון הדור דאז הגה"ק רבינו עקיבא איגר זצ"ל."

הסגנון מוכיח, שכל הפרטים שהביא – כולל הגיל 114 ומה שהתכתב עם רעק"א – הם מפי השמועה בלבד, ואין הם מדברי רבי יעקב מוצפי. רבי יעקב סיפר רק שראה את רש"א, ותו לא.

ר' יעקב שלום גפנר כותב בספרו אור השמש, ירושלים תשל, עמ' רט-ריא:

"שנת לידתו בלתי ידועה, אולם בצעירותו עמד במשא ומתן של הלכה עם הגאון המפורסם רבי עקיבא אייגער זצ"ל (נפטר י"ג תשרי תקצ"ח) ועם חתנו הגאון ר' משה סופר זצ"ל בעל חתם סופר (נפטר כ"ה תשרי ת"ר), שמזה יש לשמוע שנולד בסביבות שנת תק"פ... ומסר את נשמתו הטהורה ליצורו, ביום כ"ב אייר שנת תר"ץ, והוא יותר מבן מאה ועשר שנים."

גם הסופר ר' אהרן סורסקי כותב בספרו אורות ממזרח, בני-ברק תשלד, פרק ששי, עמ' קכא:

"בצעירותו עוד הספיק להחליף מכתבי תורה עם גאוני ישראל המפורסמים: רבי עקיבא איגר מפוזנא (נפטר בשנת תקצ"ח), וחתנו רבי משה סופר מפרסבורג ה'חתם סופר' (נפטר בשנת ת"ר)."

ישוב כותב, שם עמ' קכב:

"רבי שלמה אליעזר נולד בשנת תקע"ה בערך..."

ואף ר' דוד יהודיוף בספרו הסבא קדישא אדמו"ר – הבבא סאלי, נתיבות תשמה, עמ' קה, כותב בפשטות:

"הסבא קדישא מהרש"א אלפנדרי זצוק"ל, נולד בשנות התקע"ה בקושטא בירת טורקיה, זכה בצעירותו להתכתב עם הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל, האריך ימים ושנים..."

בענין שייכותו לרבי עקיבא איגר, ראה: קובץ בית הלל, גליון ח, ירושלים אלול תשסא, גנוזות, עמ' יא:

"רבינו שלמה אליעזר (המכונה: מירקאדו) אלפנדרי זצ"ל, מגדולי רבני הדור הקודם ומתקיפי ארעא דישראל, נולד בקושטא בשנת התקפ"ו לאביו רבי יעקב זצ"ל. עוד בצעירותו נשא ונתן בהלכה עם גדולי רבני דורו, הג"ר עקיבא איגר, החתם סופר..."

דבריו עוררו את ר' מאיר מאזוז (נאמ"ן ס"ט) להגיב בקובץ בית הלל, בגליון הבא – גליון ט, ירושלים טבת תשסב, מדור תגובות, עמ' עה:

"בעמוד י"א פורסם שמהרש"א אלפנדרי ז"ל נולד בשנת תקפ"ו וחי 104 שנים. וזכורני שראיתי שהספיד את הגרע"א זצ"ל בהגיע שמועתו לקושטא. והגרע"א נלב"ע בשנת התקצ"ז, ואם כן היה הרב אלפנדרי בן י"א שנים?!"
שתי הערות לי בדבריו:

א. איפה כתוב שהספיד את רבי עקיבא איגר? גם על הכותב הראשון בקובץ הנ"ל קשה: מנין לו שהתכתב עם רבי עקיבא איגר והחתם סופר?
ב. לשם דיוק: ר' עקיבא איגר נפטר יג תשרי שנת תקצח, לא תקצז.

נחזור לקובץ בית הלל, גליון ט, הנ"ל. בשולי הערת הרב נאמ"ן, נדפסה הערת רי"מ יונה:
"סיפר לי מרן רשכבה"ג הראשון לציון שליט"א, שפעם היה מספר המהרש"א אלפנדרי ז"ל להג"ר יוסף בבליקי ז"ל, שהיה ממקורביו והיה מחבבו מאד, כי זוכר הוא ההספדים שהספידו להגרעק"א ז"ל בפטירתו, והיה מספר לו ההספדים, ואז שאל אותו ר' יוסף בבליקי בערמה, בן כמה היה אז כבודו? וחיך המהרש"א אלפנדרי באומרו, ודאי אתה רוצה לדעת בן כמה אני כעת, וזה לא אגיד לך..."

"ולענין גיל פטירתו, אמר לי מרן שליט"א, שיש אומרים שהיה בן מאה ושמונה עשרה, ויש אומרים שהיה בן מאה ועשרים."

מדברי רבי יוסף בבליקי למדים אנו שרש"א זכר את ההספדים שנאמרו על רבי עקיבא איגר, לא שהוא עצמו הספיד אותו.

אבל עדות זו סתומה, ולא פורש האם ביקר בפרק ההוא בפוזנא ושמע שם את ההספדים (מה שאינו מסתבר), או שנספד גם בתורכיה והספדים אלה הוא שזכר (גם זה אינו מסתבר), או ששמע את ההספדים מאוחר יותר ממקור ביניים, מאנשים שהיו שם או סתם משיחת בני אדם.

עכ"פ אין להביא ראיה מזה שרש"א האריך ימים הרבה יותר ממאה שנה, כי גם אם היה צעיר בעת ההיא יתכן שזכר את ההספדים.

אבל אלה דברי ר' שמעון מרגליות, אומ"ר בשבחי, ירושלים תשסג, עמ' נט:
"בשנת תרצ"א יצאה לאור חוברת שהופיעה [=שהופיע] בה צילום תמונתו הקדושה של
הסבא קדישא מהרש"א אלפאנדארי זצוק"ל, ור' [ישעיה] אשר זעליג [מרגליות] כתב
למו"ל מכתב מחאה...

"וגם הדפיס שם [בחוברת הנ"ל] שהסבא קדישא כתב מכתבים להחתם סופר ולרעק"א,
והוא שקר מוחלט."
[בינתיים לא ביררתי לאיזה חוברת התכוון]

השייכות היחידה שמצאתי בין רעק"א ורש"א בצעירותו, הוא מה שסיפר ריא"ז מרגליות
ששמע מפי רש"א, שבהיותו בקושטא התפלפל הרבה בשו"ת רעק"א. ראה באריכות:
אומ"ר בשבחי, הנ"ל, עמ' נו-נז, מתוך רשימות ריא"ז משנת תרצא.

בן מאה ופורתא

כסיוע לדבריו ששני חייו של רש"א השתרעו על פני תקופה בת קטו-קכ שנה, מביא ר'
משה גאלדשטיין במאמר חיות אש הנ"ל, אות א, דף עד ע"א-ב:
"וגם נודע ככה בירושלים לפי חשבון שנותיו של רב גאון וזקן אחד ז"ל שהוא (מהרש"א)
היה קשיש מיניה בשנים."

הנה לא גילה לנו 'ידיעה' זו מה טיבה; ממי היה קשיש, וכמה היה קשיש.
אבל דבריו הסתומים – עשירים הם במקום אחר, ובא זה ולימד על זה. ר' יעקב גליס
מביא בספרו מדמויות ירושלים, ירושלים תשכב, עמ' רנח:
"רבי זאב מינצברג ד"צ מירושלים מספר, כי הוא [רש"א] עצמו אמר לו שהוא נולד חמש
שנים לפני רבי חיים חזקיהו מדיני בעל 'שדה חמד'. לפי זה נולד בשנת תקפ"ט."
אם נניח שר' משה גאלדשטיין התכוון אף הוא לשמועה זו ששמע רבי וועלוואלע
מינצברג מפי רש"א, אזי הוא מביא בזה 'מעשה לסתור', שכן מתוכה מתברר שלא היה
רש"א יותר מבן מאה ואחת כשנפטר (תקפט-תרצ), בעוד שהוא (ר' משה) כתב בן קטו-
קכ.

גם ר' משה בן דוד גאון כותב בספרו יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק ב, ירושלים תרצח,
עמ' 85, הערה 1:

"ר' יצחק נסים רחמים שהוציא לאור חלק אחד מתשובותיו בשם 'שו"ת מהרש"א'
[ירושלים תרצב] ספר לי כי שמע מפי הגאון עצמו, שבגילו, היה חמש שנים גדול מהרב
חיים חזקיה מדיני בעל ספר שדי חמד. הרב מדיני כידוע נולד בירושלים ביום ז' חשון
תקצ"ה, ולפי זה נולד אפוא הר"ש אלפאנדארי בשנת תק"ץ."
ר' משה גאון מסיים:

"מכל מקום לא נתבררה בדיוק שנת הולדו, ורוב אלה שהיו קרובים אליו קובעים אותה
לתקפ"ו."

יש להבהיר, ששנת לידת בעל שדי חמד שנויה אף היא במחלוקת, אבל לא נולד לפני
תקצג ולא אחרי תקצה. ולאור העדויות הנ"ל, שגילו של רש"א תלוי בשנת לידת בעל שדי
חמד, מתברר שרש"א נולד בשנים תקפח-תקצ.

בדברי הערכה אחר מטתו של רש"א, המופיעים בירחון קול תורה, בעריכתו של ר' שמואל אהרן וובר, גליון ו-ח, ירושלים תמוז תרצ, [עמ' פא], סמוך אחר פטירתו, כתוב לאמר: "הגאון המנוח זצ"ל היה משרידי גאוני הספרדים מדור שלפנינו, והגיע לזקנה מופלגת של יותר ממאה שנים..."

תלמידו של רש"א, ר' דוד ציון לאניאדו, קובע בספרו לקדושים אשר באר"ץ, מהדורת ירושלים תשמ, אות י, עמ' ה: "נולד בקושטא בשנת תקפ"ו."

על כל פנים לא מצאנו מי שיאמר שהיה פחות מבן מאה שנים. ולאור כל האמור, נראה שרש"א היה מעט יותר מבן מאה שנה בפטירתו. ומצאתי גם אצל רבנים אחרים תופעה כזו, שאחרי הגיעם לזקנה ושיבה התפשטה שמועה על אריכות ימים מופלגת. לדוגמה: על רבי העשיל באב"ד אב"ד טארנופול בעל מחבר 'ספר יהושע', הביא רבי יצחק ווערבוי אב"ד קאדלבורג, בספרו אלף כתב, בני-ברק תשנו, אות תלו, עמ' קנז: "סיפר מו"ה יוסף באב"ד, שהגאון בעל ספר יהושע האריך ימים עד קי"א שנה." לאידך, ידוע ממקורות נאמנים שנולד בשנת תקיד ונפטר בשנת תקצח. הרי שהיה בן שמונים וארבע בפטירתו! ראה לדוגמה: ר' צבי הלוי איש הורוויץ, כתבי הגאונים, פיעטרקוב תרפח, דף כ ע"א.

נספח: אריכות ימים מופלגת

בסיום דברי הנני להעתיק עדויות שונות ומשונות על חיים ארוכים מופלגים, של הרבה יותר ממאה ועשרים שנה, בעבר הלא רחוק.

רבי יעקב עמדין ה'יעב"ץ', כותב בספרו אגרת בקורת, אלטונא תקכה, דף יט ע"א: "בשנת תקי"ב קראתי שני חדושים זרים מאד בפתקות הנדפסים מדי שבוע בשבוע. האחד, שבמדינת פיר"ו נמצא בחיים ערל בן ק"מ שנים ורואה שמונה מאות יוצאי חלציו. השני קשה ממנו וזר מאד, הודיעו ממדינת שווייץ שנמצאה במחוז צפוני שם, נערה שעמדה שנה וארבעה חדשים בלי אכילה. שני סיפורים אלה חשודים אצלי מאשר פיהם דבר שוא."

ר' משה קמלהר העיר בשולי הספר שההדיר, פירוש רבי דוד קמחי (רד"ק) על התורה, מהדורת ירושלים תשמב, עמ' מט, הערה 86:

"גם בימינו נמצאים זקנים מאריכים ימים אף שאינם צדיקים, לפעמים עד מאה וחמשים שנה, דהיינו יותר משנותיו של יעקב אבינו."

בכותבו כן, הסתמך כנראה על נכרים מסויימים (על הרוב ביפן, קווקז, אוזבקיסטאן ועוד) שאמרו שהם בני מאה וארבעים או מאה וחמשים, והעיתונים פירסמו את דבריהם, אלא שרובם נתגלו במשך הזמן כמשקרים ומטעים את הבריות.